

միայն հրէից պատերազմի պատմութիւնից, Ինձ թուում է՝ թէ այդ խնդիրները վերջնականապէս լուծել է պ. Կարրիէրը:

Խորենացու «Հայոց պատմութեան» կնճռոտ խնդրի լուծման անսպթաքելի եղանակն անշուշտ այս ձևով մանրակրկիտ քննութիւնն է: որի ընթացքում սակայն հեռու պիտի լինին կանխակալ կարծիքներից և աւելի ուշք պիտի դարձնենք Խորենացու հետադարձական ուղղութեան վրայ: Ինձ թուում է՝ թէ Խորենացուն հասկանալու միակ միջոցը նրա «Պիտոյից գրքի» լուրջ ուսումնասիրութիւնն է: այսինքն այն ուղին, որ արդէն ցոյց է տուել յարգելի դիտանկան պ. Բաուսգարտները:

Ն. Բարաման

ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՋԵՆՈՑ. — Աշխատ. Սահակ քահանայ Սահակեանց. Տիփլիս. 1896. — Այս աշխատասիրութեամբ Արթ. Սահակ քահանայ մի Գ. հատոր ևս աւելացնում է իւր Հին և Նոր ուխտի Սրբազան պատմութեան ձեռնարկները վերայ, որոնք արդէն քաջ յայտնի են և գրաւել են իւրեանց արժանաւայել տեղը մեր դրացական գրականութեան մէջ: Թէև մեր տեսակետով բացարձակ և աններելի մի սխալ է հեղինակի ընդունած այն կարծիքը (թող վկայէ այդ մասին ով կուզէ)՝ «որ եթէ Պողոս չէր եղել, քրիստոնէութիւնը հրէութեան մէջ կուլ կը գնար»։ «Պողոսն էր միայն, որ ճիշդ էր հասկացել Փրկչի երկնային վարդապետութիւնը, Պողոսն էր միայն, որ քրիստոնէութիւնը հրէութեան սահմանափակ նեղ շրջանից հանեց և նրան համաշխարհային կրօնի կերպարանը տուաւ»։ — և մենք ներկայ ձեռնարկի արժէքը նորա մէջ չենք տեսնում որ միջոց պէտք է տայ հետեւին ոսկերի առաքել Պաւղոսին լաւ ճանաչելու: բայց գնահատում ենք այն իրրեւ անհրաժեշտ փորձ մի շատ զգալի պակաս լրացնելու: Հետեւողաց առաքելալը ինքն իւր մասին այն կարծիքն է ունեցել, որ նա աւետարանի նկատմամբ ուրիշ ոչինչ է: բայց եթէ մի հասարակ պաշտօնեայ, «տրուպն առաքելոց» միւս առաքելաւորների շարքում, և մեզ դժուար է հաստատապէս վճռել, արդեօք նա «իրաւամբ էր պարծնում միւսների առաջ» թէ ինքը միայնակ ամենից աւելի է գործել: Եւ ամենայն դէպս, երբ նա ասում է, թէ՛ այդ գործողը ես չեմ, «այլ շնորհքն Աստուծոյ որ ընդ իս» լով բառեր չեն գոքա կամ կեղծ համեմատութեան արտայայտութիւն, այլ բղիթում են այն ամէն քրիստոնէի համար անհրաժեշտ համոզմունքից, թէ մարդիկ, ուրեմն նաև Պողոսի նման մեծ մարդը:

գործիք են միայն Աստուծոյ ձեռքին աւետարանի սուրբ գործը յառաջ տանելու համար, մինչդեռ բուն գործի հեղինակը և քրիստոնէական եկեղեցւոյ, իրրեւ տիեզերական համայնքի, միակ ճշմարիտ կատարար քրիստոնէութիւնն առանց Պողոսի՝ այդ մենք չգիտենք: բայց այնքանը հաւատարմաւ գիտենք, որ նա կուլ չէր գնալ հրէութեան մէջ, որ կը գտնուէին, և գտնուել են մարդիկ՝ ընդունակ նոյնն անելու: ինչ որ Պողոս գուցէ միայն ուրիշ ճանապարհով: Եւ քրիստոնէ, որ Յովհաննէս աւետարանը գրողը (միւսները չի իշխենք)՝ առ նուազն նոյնչափ ճիշդ էր հասկացել Փրկչի երկնային վարդապետութիւնը, որչափ Պողոս, և ամենայն հաւանականութեամբ նոյնչափ և գուցէ աւելի խոր աղբնջութիւն է ունեցել իւր անմիջական շրջապատողների վերայ: Այնու ամենայնիւ ի հարկէ «հեթանոսների առաքելալ Պաւղոսին պէտք է լաւ ճանաչել»։ բայց այդ ճանօթութիւնը շատ աւելի մեծ չափով կարելի է նորա սեպհական թղթերից ձեռք բերել, քան «Գործք Առաքելոցից»։ Աւստի և վերջին գրութեան համեմատ դատադիրը կազմողը, եթէ կամենում է պահել այն արդարեւ ուղիղ սկզբունքը, «որ ամենաբնորոք դասադիրքը հէնց բնագիրն է»՝ պէտք է աչքի առաջ ունենար նոյն նպատակը, ինչ որ ունեցել է նորա հեղինակը, «Գործք Առաքելոցը» բոլոր առաքելաւորների գործունէութեան նկարագիրը մեզ չէ տալիս: բայց արժանի է այդ անուան, որովհետեւ պարզ և ամփոփ կերպով ներկայացնում է, թէ ինչպէս Քրիստոսի աւետարանի քարոզութիւնը առաքելոց կեանքի խորհուրդն է դառնում: նոյնա միջոցով տարածում հետզհետեւ աւելի և աւելի ընդարձակ շրջաններում և հասնում մինչև այն ժամանակուայ հետեւող աշխարհի քաղաքական և մտաւոր կեանքի կեդրոնը՝ Հռոմ: — Պէտք է ցաւել, որ Հայր Սահակը շեղուելով միանգամ այս նպատակից, բնագրի ընծայած պատմութեան կանոնաւոր ընթացքի մէջ մտցրել է այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնք ամենեւին չեն նպաստում գործի յաջողութեանը: Մի զեղծում, ինչպիսին է Անանիայի և Սափիրայի վարժումը՝ կարող էր տեղի ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ համայնքի մէջ սկզբնական ոգևորութիւնը փոքր ինչ ստուգում է: ուստի և բնագրի հեղինակն ամենայն իրաւամբ այդ պատմութիւնը աւելի ուշ է գնում: իսկ Հայր Սահակ, երբևէ առաքելոց դէմ եղած հալածանքը միանգամից պատմելու համար՝ որին ամենեւին հարկ չկար, առաջ է ձգում: Աւելի զգալի է այն աններգաշնա-

կուծիները որ մտնում է պատմութեան ընթացքի մէջ Ստեփաննոսի դէմ եղած հալածանքը եմովպացի ներքինու և Կուռնելիոսի դարձից յետոյ բերելու պատճառով: 2^ե որ նոյն իսկ այդ հալածանքի առթիւ Երուսաղէմի հաւատացեալները ցրուեցան և շրջակայքում քարոզել սկսեցին: քայլ առ քայլ, հրեաներից նախ հրէութեան յարած օտարներին անցնելով, ինչպիսի մէկն էր եմովպացի ներքինին: և ապա բուն իսկ հեթանոսներին, ինչպէս Կուռնելիոս:

Հայր Սահակ մի գեղեցիկ սկզբունքի է հետեւում իւր դասադրքերի մէջ իւրաքանչիւր պատմութեան ս. Գրքից մի քանի նշանաւոր խօսքեր կցելով: * Բայց ցաւալի է, որ մանաւանդ այս ձեռնարկի մէջ շատ են այնպիսի վկայութիւններ, որոնք դրեթէ ամենեւին աղբնութիւն չունին, կամ շատ կողմնակի աղբնութիւն պատմած գէպքի հետ: այսպէս օր. եր. 12 վերջին երեք վկայութիւնները: Մեր կարծիքով աւելորդ է նաև նոյն խօսքի՝ թէ և շատ խորհրդաւոր լինի այդ խօսքը: անթիւ անգամ տեղի կրկնելը:

Մի շատ աչքի ընկնող թերութիւն, որի վերայ հեղինակի առանձին ուշադրութիւնը հրաւիրել կը կամենայինք՝ այդ բնագրի անձիշդ, երբեմն բոլորովին սխալ թարգմանութիւնն է տեղ տեղ նաև բընագրից դուրս բաներ ասելը: Օր. եր. 11. Պետրոս Անանիայի մօտ չէ գնացել: Անանիային թողնողները ծառաներ չեն: Սափիրան ո՛չ թէ Պետրոսի մօտ է գալիս, այլ բոլոր հաւատացեալների ժողովատեղին: Եր. 14. բնագրի իմաստն է. «Այն հաւատի զօրութեամբ, որ նորա անուան նկատմամբ մենք ունինք, սորան, որին դուք տեսնում էք և ծանաչում էք, նորա անունը հաստատութիւն (հաստատուն ուր) տուաւ: և այն հաւատը, որ նա է ներշնչում, դորան այս առողջութիւնը պարգևեց ձեր ամէնքի առաջ»: հրեաներին Պետրոս չէր կարող ասել. «այն հաւատը, որ դուք ունեիք գէպի Բերիտոս»: Գործք Առաքելոցի մէջ չէ ասած, թէ Ստեփաննոս և իւր ընկերները «սարկաւագ կոչուեցան»: — Առհասարակաւ կը լինէր, որ Արժ. հեղինակը այս թերութիւններից խուսափելու համար յունարէն բնագիրը կամ գոնէ Վայցգեկիկէրի գեղեցիկ թարգմանութիւնը աչքի առաջ ունենար, իսկ ամբողջ ձեռնարկի նկատմամբ աւելի նոր և ոչ աշխարհական, այլ հմուտ աստուածաբան մանկավարժների գրուածքներին հետեւէր:

Այս համառօտ նկատողութիւններով մեր նը-

Ժամագրքից բերելը տես եր. 102) անտեղի է և չարկէ: Ժամագրքից էլ ս. Գրքից է առնել:

պատակն է հարկաւ միայն նպաստել, որ նոր դասադրքի յաջորդ տպագրութիւններն ըստ կարելւոյն աւելի կատարեալ և նպատակայարմար լինին: ընդունելով միանգամ որ Հայր Սահակի ձեռնարկները մեր մէջ իրենց տեսակից առաջինն են և որ ցանկալի է նոցա որքան կարելի է աւելի շատ տարածուած տեսնել: Աւելին գուցէ հարկ կը լինի մեզ ասել, երբ լոյս տեսնէ խոստացուած «նիւթի մշակութիւնը»:

Կ. Վ.

Ա. Ի. Յ. Ա. Խ.

ԵՐԿԵՆՆԻՐՈՅ ՄԱՆՈՐ ԾԳ. ԲԱՐՍԻՆԻԴԱՐՅԱՆՑ.

Բագու. 1893 թ.

«Արցախը» գերապատիւ երկասիրողի մինչ ցարդ լոյս տեսած աշխատասիրութեանց պատկը կարելի է համարել. նա հարուստ է վիճակագրական, պատմական, աշխարհագրական և ազգագրական տեղեկութիւններով: Արցախի մանրամասն քննութիւնը թողնելով ուրիշ ժամանակի, առ այժմ մի փոքրիկ դիտողութիւն կը կամենայինք անել: Երես 25 Վ. գաւառն, որ ընկած է Պաղկանց գաւառի, Երասխ և Հակարի գետերի, Դիզափայտ և Քերս լեռնաշղթայի հարաւահայեաց լանջերի մէջ, ստացած է Բերդաձոր, Բերդաձոր բնութեան, Վալաղշաղի ձոր, Վալաղարասի անունները, այժմ համարուում է Զարբայէլի գաւառ:» Նոյն և երես 399—401. — Այս պատմական գաւառը որոշելու համար գերապատիւ հեղինակը մատնացոյց է անում Խորենացւոյ մատենագրութեան եր. 609, Մովսէս Պաղանկատուացւոյ եր. 264 և Գտչայ վանից արձանագրութեան վրայ, բայց մոռացել է վկայութեան կոչել այս մասին և Սիսական եր. 270:

Արցախի հեղինակը հետեւել է Հ. Ալիշանին Վալաղարասին — Բերդաձոր անուանելով:

Սիսականի և Արցախի հեղինակները՝ Վալաղարասին — Բերդաձոր մկրտելով հաւատացած են որ հին Արցախի Բերդաձոր գաւառի տեղը գտել սրտել են: Գերապատիւ հեղինակ հարց միամտացնելու համար այժմ մատնացոյց անենք Արցախի հին Բերդաձոր գաւառի տեղը, որ գտնուում է Զաւանշիր գաւառի Վաղահաս գիւղի մօտ, և ոչ թէ Զանգեզուր կամ Զարբայէլ գաւառներում: Արցախ եր. 195—193. «Վաղահաս գիւղի շրջակայքում. Հին Վաղահաս գիւղն գտնուում է նորի հարաւային կողմում, որ ունի ընդարձակ գիւղատեղի, կիսա-